

КРАЄЗНАВСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у квітні 1927 року Українським комітетом краєзнавства
Репресований у 1930 році
Відроджений 1993 року з ініціативи Національної спілки краєзнавців України

1-4 (110-113)'2020

ЗМІСТ

Головний редактор
Олександр Реєнт

Редакційна колегія:
Олег Бажан
(перший заступник
головного редактора)

Олександр Удод
(заступник
головного редактора)

Лев Баженов
Віль Бакіров
Геннадій Бондаренко
Володимир Великочий

Сергій Гальчак
Микола Головка

Олександр Гончаров
Олександр Гуржій

Віктор Даниленко
Володимир Дмитрук
Олександр Добржанський

Олександр Завальнюк
Михайло Косило

Віктор Коцур
Олександр Лисенко

Руслана Маньковська
Володимир Милько

Олексій Нестуля
Олександр Рубльов

Григорій Савченко
Валерій Смолій

Засновники:
Національна спілка
краєзнавців України
Інститут історії України
НАН України

Виходить
щоквартально

ISSN 2222-5250

Велика війна (1914–1918 рр.) і Україна

Олександр Реєнт (м. Київ). Прояви доброчинності та соціальної солідарності в українському соціумі періоду Першої світової війни . . . 6

Володимир Милько (м. Київ). Сприйняття Великої війни населенням українських губерній (1914-1917 рр.) 14

Віктор Дроздов (м. Ізмаїл). Діяльність органів місцевого самоврядування південнобессарабських міст щодо запобігання зростанню цін на товари першої необхідності у часи Першої світової війни . . . 24

Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний дискурс

Наталія Зуб (Руденко) (м. Київ). Мусульманська громада у Києві: до історії першої мечеті (кінець XIX – початок XX ст.) 34

Краєзнавство в особах

Тарас Нагайко (м. Переяслав). Переяславський краєзнавець Яків Іванович Благодаров: контури біографічного портрету 52

Галина Коцур (м. Київ). Історико-краєзнавча спадщина Федора Даниловича Ніколайчика 68

Степан Борчук (м. Івано-Франківськ), Юрій Плекан (м. Коломия). Засновник Української радикальної партії – Северин Данилович у спогадах дочки Євгенії 76

Джерела та біографічні студії

Василь Даниленко (м. Київ). Візія Миколи Левитського ролі Росії, Польщі та країн Західної Європи в історії України 84

Світлана Ляковська (м. Київ). Атрибуція текстів аналітичних оглядів радянських збройних сил (друга половина 1920-х-початок 1930-х років): до вивчення матеріалів Празького архіву 91

Вадим Золотарьов (м. Харків), Олег Бажан (м. Київ). Гвинтик машини Великого терору або доля харківського чекіста Григорія Гаркуші 103

Олег Бажан (м. Київ). Життєві університети першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста 113

Історія України

у світлі регіональних досліджень

Валентина Надольська (м. Луцьк). Волинська губернія: етнічні процеси у контактній зоні 128

Сергій Зайцев (м. Львів). Повстансько-партизанський рух на Нікопольщині у часи Української революції 1917–1921 років 144

Музейництво в Україні:

історія та проблеми сучасного розвитку

Олександр Бонь (м. Київ). Євгенія Рудинська в українському музейництві кінця 1920 – першої половини 1930-х років 162

Теоретико-методологічні засади

освітянського краєзнавства

Анна Уманська (м. Київ). Організація єврейської світської освіти у Києві у 1918–1922 рр. 171

Музичне краєзнавство

у контексті сучасної історичної думки

Георгій Павлов (м. Київ). Соната Б.М. Лятошинського для скрипки та фортепіано ор. 19 та її значення в еволюції музичної культури України . . . 186

Національна спілка краєзнавців України:

панорама сучасного життя

Володимир Милько (м. Київ). Засідання Президії Національної спілки краєзнавців України (14 лютого 2020 р.) 194

Лауреати Премії імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України 2020 року 196

Наукова Інформація

Тетяна Бернацька, Людмила Рабчевська (м. Київ). Архівні та бібліотечні матеріали з підготовки «Історії українського мистецтва» . . . 199

Огляди

Олена Бундак (м. Луцьк). Краєзнавча діяльність видавництва Волинської області 205

Василь Марчук, Андрій Королько (м. Івано-Франківськ). Цікаве і актуальне науково-популярне видання з історії Закарпаття 221

Наталя Барановська (м. Київ). Книга, що розкриває таємниці Чорнобильської катастрофи 230

Любов Мацько (м. Київ). Спочатку було слово 235

Петро Гуцал (м. Тернопіль). Шоста книга видання «Реабілітовані історією. Тернопільська область» 236

Олександр Реєнт (м. Київ). Все-таки епоха мемуарів набирає сили . . . 237

In Memoriam

Ніс людям добро і світло. (Юрій Юхимович Мариновський) 241

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту
історії України НАН
України (протокол № 4
від 25 червня 2020 р.)

Журнал зареєстровано
Міністерством юстиції
України (Свідоцтво про
державну реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації – серія
КВ № 10373
від 08.09.2005 р.)

Журнал включено до бази
даних Google Scholar, Slavic
Humanities Index, Україн-
ніка наукова, РИНЦ

Усі права застережені.
Передрук дозволено тіль-
ки за згодою редколегії.

Адреса редакції:

01001, м. Київ-1,
вул. М. Грушевського, 4,
кім. 212

тел.: 278-02-38, 279-13-88

E-mail:

bazhanclio@ukr.net

Електронна версія:

www.history.org.ua

www.nbuv.gov.ua

www.nsku.org.ua

© Національна спілка
краєзнавців України, 2020

© Інститут історії України
НАН України, 2020

Олександр Бонь (м. Київ)

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Київського університету імені Бориса Грінченка

E-mail: o.bon@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>

Євгенія Рудинська в українському музейництві кінця 1920 – першої половини 1930-х років

Стаття присвячена дослідженню життя і діяльності відомої музейниці Євгенії Яківни Рудинської. Розглядається її плідна робота в Києві, зокрема у Музеї українських діячів науки і мистецтва в кінці 1920 – на початку 1930 рр. Прослідковано як в умовах тиску більшовицької системи їй вдалося зберегти скарби української культури. Показано форми і методи тиску владних органів та намагання музейників пристосуватись до нової ідеологічної і політичної ситуації в УСРР. На прикладі Євгенії Рудинської відзначено, що ці спроби зазнали краху.

За архівно-кримінальною справою української музейниці показано агентурне стеження та форми фабрикування політичних процесів каральними органами. Зазначена як типова для радянської України ситуація, коли після арешту та репресій київських музейників припинялась або гальмувалась діяльність і тих інституцій, де вони працювали. Так припинив свою роботу після смерті академіка О. П. Новицького та заслання Є.Я. Рудинської Музей українських діячів науки і мистецтва.

Ключові слова: Євгенія Рудинська, Музей українських діячів науки і мистецтва, гуманітарна інтелігенція, архівно-слідчі справи, фальсифікація.

Oleksandr Bon (Kyiv)

candidate of Historical Sciences,

assistant professor of Department

of the history of Ukraine Borys Grinchenko Kyiv University

E-mail: o.bon@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3287-5955>

Yevheniia Rudynska in ukrainian museums' environment of the end of 1920s – first half of 1930s

The article is dedicated to research on lifepath and activities of well-known museumist Yevheniyi Yakivny Rudynskoi. Her activities in Kyiv are analysed. In particular in the Museum of Ukrainian Activists in Science and Art in the end of 1920s - at the beginning of the 1930s.

It is analysed, how under the pressure of the Soviet system, she could manage to protect the treasures of Ukrainian culture.

The forms and methods of pressure from authorities and efforts of the museumists to adapt to new ideological and political situation in USSR. Based on the Yevheniyi Rudynskoi example it is remarked that these efforts were not successful.

Based on archived criminal case materials of ukrainian museumist the agents' shadowing and forms of forging of the political processes by the punitive authorities were analysed.

This was the situation, which is worth admit - typical, when after arrests or repressions the museumist stopped or slowed down their activities in respective institutions where they have been working. In the same way, after the death of O.P. Novytskoho and exile of Ye. Ya. Rudynskoi, the Museum of Ukrainian Activists in Science and Art stopped its operation.

Key words: Yevheniia Rudynska, Museum of Ukrainian Activists in Science and Art, humanitarian intellectuals, archived prosecution cases, forgery.

Музейництво України 1920-1930 рр. було багате на різноманітні музеї. Оригінальністю серед тогочасних установ вирізняється Музей українських діячів науки і мистецтва. І хоча в українській гуманітаристиці склалось уявлення про 1920 рр. як про «золотий вік» у розвитку музейництва та краєзнавства, все ж можна стверджувати, що основною характеристикою становища галузі була матеріальна скрута, яка супроводжувала науковців та аматорів музейної справи. До того ж додавався ідеологічний тиск у 1920 рр. та відкрите цькування і репресії у кінці 1920–1930 рр. Після утворення Українського наукового товариства в 1907 р. у ньому сформувався музей, куди передавали цілі меморіальні колекції. У зв'язку з об'єднанням УНТ і Української академії наук і було утворено Музей українських діячів, який згодом очолив академік ВУАН Олекса Петрович Новицький. Зусиллями академіка ВУАН Олекси Петровича Новицького, Євгенії Рудинської та їх однодумців вдалося створити поважну та змістовну наукову інституцію – Музей українських діячів науки і мистецтва.

Музей українських діячів та науковці, пов'язані з його діяльністю вже були у центрі уваги дослідників. Зокрема розглядалась роль Олекси Новицького у створенні та розвитку музею, етапи становлення інституції¹. Окремо фокус дослідження зосереджувався і на тиску владних органів на Музей у кінці 1920–1930 рр.². Персоналія Євгенії Рудинської також досліджувалась та публікувалось її листування з Сергієм Єфремовим³. Втім не було висвітлено, як в умовах тиску більшовицької каральної системи, музейникам вдавалося зберегти скарби української культури.

Метою дослідження є показати форми і методи тиску владних органів та намагання музейників пристосуватись до нової ідеологічної і політичної ситуації в УСРР та на прикладі архівно-слідчої справи Євгенії Рудинської визначити способи фабрикації справ щодо української інтелігенції.

¹ Бонь О.І. Діяльність Музею українських діячів науки і мистецтва // Київська старовина. 1999. № 6. С. 123-132; Бонь О.І. Музей українських діячів науки: етапи становлення / Історія України. Маловідомі імена, події, факти (зб. статей). К.: Рідний край, 2001. Вип. 13. С. 338-349.

² Бонь О.І. Діяльність Музею українських діячів науки і мистецтва в умовах наростання тиску тоталітарного режиму у кін. 1920-1930 рр. // Література й культура Полісся. Ніжин, 2007. Вип. 39. С. 149-158.

³ Принь О. Листи Михайла та Євгенії Рудинських до академіка Сергія Єфремова як джерело до історії української археології та музейництва // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2017. Вип. 21. С. 132-147.

⁴ Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України (далі - ІР НБУВ), ф. 279, № 2801, арк. 1.

⁵ Там само, № 312, арк. 27 зв.



Титульний аркуш архівно-кримінальної справи Євгенії Рудинської (ЦДАГОУ, ф. 263, оп.1, спр. ФП-26867, арк. 1).

Почнемо з кадрового наповнення Музею українських діячів. На жаль, джерела подають різні дати затвердження академіка Олекси Петровича Новицького директором Музею українських діячів. Завірена копія трудового списку ученого 28 січня 1930 р. називає 4 березня 1924 р.⁴. Тоді, як власноруч написаний трудовий список за 1889-1933 рр. вказує 21 березня 1924 р., посилюючись на протокол засідання І-го відділу ВУАН № 7 від 13 березня 1924 р.⁵. А в особовій справі

О.П. Новицького, що збереглася в архіві Народного комісаріату освіти, зустрічаємо дату 3 березня з посиланням на постанову Історично-філологічного відділу від 1 березня 1924 р.⁶. Дата ухвали історично-філологічного відділу 13 березня зустрічається і в одному з документів в згаданій особовій справі (відділ зобов'язав академіка жити при музеї)⁷. Вона, напевне, і є найбільш вірогідною. 28 червня 1926 р., за пропозицією О.П. Новицького Спільне зібрання Академії перейменувало установу на Музей українських діячів науки і мистецтва⁸.

З осені 1926 р. починається період відродження Музею. Цьому сприяли дві обставини - призначення на посаду консерватора (фактично - керівника) Музею Євгенія Яківна Рудинської та організація і проведення виставки присвяченої Миколі Віталійовичу Лисенку. Як видно зі звіту І Відділу ВУАН за 1927 р., Музей мав одного штатного співробітника, двох нештатних постійних і 10 непостійних співробітників. Зміг за 1927 р. придбати 3235 експонатів, головним чином шляхом пожертв⁹.

Звернемо увагу на виставкову діяльність Музею, оскільки, саме ця діяльність згодом інкримінувалась Є. Рудинській та О. Новицькому як контрреволюційна. Матеріальна скрута у той період змушувала влаштовувати тимчасові виставки, присвячені окремим діячам (Д. Щербаківському, М. Коцюбинському, Г. Барвінок). Наголосимо, що події навколо самогубства Д. Щербаківського владою були оцінені як контрреволюційний виступ. У цьому зв'язку зазначимо, що 10 червня 1927 р. о 6 годині вечора було виготовлено посмертну маску професора Д. М. Щербаківського і передано до Музею українських діячів науки і мистецтва¹⁰. Згаданий вечір з нагоди півріччя смерті вченого відкрив О.П. Новицький. Було заслухано доповіді С. Єфремова, Б. Якубського, Ю. Михайліва, М. Рудин-

ського, Ю. Меженка, В. Міяковського по різних напрямкам діяльності Д. Щербаківського. Та найбільше значення для розвитку Музею мала виставка, присвячена М. Лисенкові. Вона відкрилась у неділю 3 квітня 1927 р. о 12 годині дня в приміщенні Музею по вулиці Жертв Революції, 23¹¹. Виставка мала значний успіх. За місяць її відвідало понад 300 осіб. Також Музей діячів 9 грудня 1928 р. в своєму приміщенні відкрив виставку, присвячену І. Нечую-Левицькому¹². На виставці були експоновані 800 речей, її відвідало понад 300 осіб та 4 екскурсії¹³.

Надзвичайно важливим та складним видався для Музею українських діячів науки та мистецтва 1930 рік. Перебувала під арештом у зв'язку зі справою СВУ Євгенія Яківна Рудинська, посилювався ідеологічний тиск на ВУАН. Музей отримав нове приміщення, але втратив свободу в науковій та експозиційній роботі. Стан здоров'я О.П. Новицького та сімейні проблеми примушували його все менше займатися справами Музею. Євгенія Яківна після арешту була відновлена на посаді і зосередилась на створенні виставки «ВУАН на сучасному етапі». Вона була відкрита 5 червня 1932 р. о 14 годині у ново відремонтованому приміщенні у семи залах. Євгенія Яківна змушена була змінити початкову ідею виставки і самого Музею: «Музей демонструє роботу ВУАН, її перебудову та досягнення на тлі боротьби на ідеологічному фронті, як окремих епізодів соціалістичної реконструкції цілого наукового руху УСРР..., а разом із тим і коріння тих пережитків науки буржуазної»¹⁴.

На оцінці згаданої виставки варто зупинитися окремо. На першому ж допиті 27 березня 1934 р. Євгенію Рудинську змусили визнати «нацидемовські» тенденції в розгорнутій виставці. Так вітрини, присвячені М. Грушевському, замість показу «контрреволюційності» видатного

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 5396, арк.2 зв.

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5396, арк. 17.

⁸ ІР НБУВ, ф. X, №31181, арк. 12.

⁹ Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук. Нарис історії. Київ : «Наукова думка», 1993. Ч. 1 (1918-1930). С. 119.

¹⁰ Пролетарська правда. 1927. 11 червня.

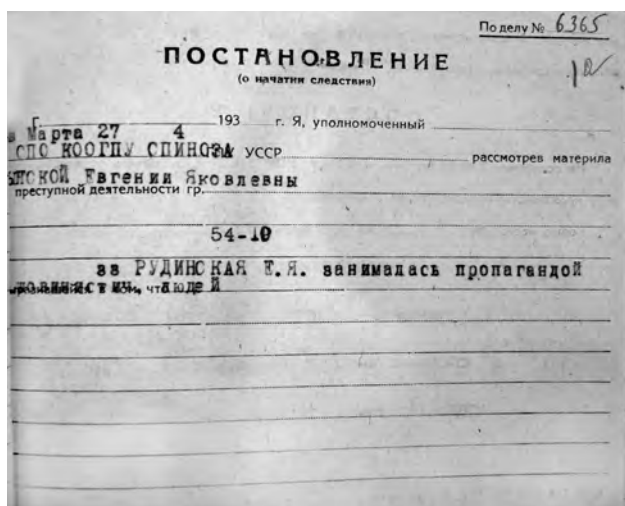
¹¹ ІР НБУВ, ф. 285, №1604, арк. 1.

¹² Там само, ф. X, № 31247, 31249, арк. 82, 84; там само, ф. 285, № 1604.

¹³ Там само, ф. X, № 31169, арк. 40.

¹⁴ Там само, № 30940, арк. 3.

історика, показували його значення як науковця. До того ж, діяльність В. Антоновича, М. Драгоманова та інших представників до-революційної науки не протиставлялась, на догоду новим ідеологічним аксіомам, «новій соціалістичній» науці¹⁵. Один з агентів-відвідувачів повідомляв, що в розмові Євгенія Яківна висловлювала жаль з приводу масового знищення вікових надбань української культури. Інший повідомляв, що націоналістична пропаганда виражалась і в обережному нагадуванні про національно-визвольні змагання в 1917–1920 рр. в Україні¹⁶. І це не дивлячись на те, що на стінах бачимо портрети Леніна та Сталіна. Структура виставки теж несла відбиток часу: існував поділ на добу фінансового та промислового капіталізму¹⁷.



Постанова про початок слідства по справі Євгенії Рудинської (ЦДАГОУ, ф. 263, оп.1, спр. ФП-26867, арк. 1 а).

На слідстві в 1934 р. Євгенія Рудинська визнавала, що повинна була працювати на основі « нової методології », але повністю зламати себе їй не вдалось, що пізніше стало формальним приводом до переслідування ученої¹⁸. Так Музей

українських діячів науки та мистецтва підійшов до 1932 року, багато в чому визначального для його долі. Зустрічаються в архіві Музею документи, що засвідчують загальний атмосферу недовіри до установи. 13 лютого 1932 р. таємна частина ВУАН вимагала від Музею повідомити систему кожної друкарської машинки¹⁹. Не дивлячись на моральний тиск, Музей діячів не включився на січень 1932 р. в соцзмагання ВУАН²⁰, а це тоді було невід’ємною умовою вияву лояльності до режиму. Важко було « перебудувати » себе Євгенії Рудинській. 3 березня 1932 р. в заяві до секретаря Історичного циклу ВУАН Є. Я. Рудинська повідомляла, що відмовляється від методичної теми « Проблеми інтелігенції та пролетарських кадрів », оскільки мала обґрунтовувати « вмирання, самознищення інтелігенції в суспільстві соціалістичнім, де знищено буде розрив між розумовою та фізичною працею »²¹.

Після перегляду всієї роботи ВУАН під час і після партчистки в липні 1933 р. Євгенія Рудинська змушена була, як і інші більшість науковців, критикувати всю свою попередню роботу. Бригада, що робила « обслідування » в Музеї діячів звинуватила керівника Музею в залишках « нацидмівщини », хоча мова йшла про 3-4 вітрини із загальної кількості близько 70 в Музеї²². Євгенія Яківна була вимушена « каятись » на відкритому засіданні співробітників історичного циклу II-го відділу ВУАН 13 листопада 1933 р. Тези доповіді Є. Рудинської про методологічне спрямування роботи Музею та стенограма обговорення дозволяють відтворити атмосферу цієї події, яка визначила її долю і долю Музею. Євгенія Яківна вимушена була визнати необхідною повну реконструкцію Музею та недостатню його озброєність марксистською ідеологією. Закидалось їй те, що Музей був пантеоном українським діячам національного, а не революційного руху. Вона пропонувала зберегти Музей, перетворивши його на Музей науки (програма

¹⁵ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 7.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 8.

¹⁷ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМУ), ф. 1304, оп.1, спр.17, арк. 1-19.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 7.

¹⁹ ІР НБУВ, ф. X, №31345, арк. 20.

²⁰ Там само, №31341, арк. 16.

²¹ Там само, X, №31170, арк. 96-96 зв.

²² ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 16.

мінімум), або на Музей науки та умілості (програма максимум)²³.

Учасників обговорення доповіді можна умовно поділити на тих, хто зайняв позицію ідеологічного критиканства, і на тих, хто намагався врятувати Музей діячів. Загальний настрої засіданню задав комуніст Степан Кокошко, який сказав, що історію творять люди, а не Левицькі-Нечуї (!). Одночасно він звинуватив присутнього на засіданні керівника Комісії Біографічного словника Михайла Могилянського в захисті «нацдемівської» експозиції та свого «буржуазного» словника. І. Нечуй-Левицького С. Кокошко назвав «непомітним провінціальним письменником», який нічого не дає для висвітлення історичного процесу (!)²⁴. Після цього виступив на свій захист М. Могилянський. Є. Рудинська наполягала на збереженні профілю установи та меморіального архіву при Музеї. Після цього виступив відомий історик О. Оглоблин, який сказав, що у присутніх є чітка думка про те, що Музей повинен висвітлювати історію ВУАН. А комуніст І.І. Кравченко висловив побажання залишити Є.Я. Рудинську на посаді директора. Підтримав її і відомий етнограф, історик В.П. Петров.

На відміну від Олександра Оглоблина, Кость Штепа виступив за ширше висвітлення Музеєм історії науки. І.І. Кравченко та Ф.М. Гавриленко (пізніше засланий) звинувачували і далі установу в «нацдемівщині». І. Кравченко запропонував побудувати Музей за формаційним принципом та показати «шлях успішної боротьби пролетаріату за безкласове суспільство». А.С. Кокошко звинуватив Музей у показі пам'яток української буржуазії. До того ж невірно, на його думку, у експозиції було показано боротьбу зі школою М.С. Грушевського (прізвище історика в стенограмі написано з малої букви). Він пропонував показати М.В. Лисенка як «буржуазного музику» і протиставити йому в експозиції «пролетарського музику». І знову на захист Музею діячів виступив Михайло Могилянський, який наполягав на тому, щоб в Музеї був показаний об'єктивний історичний процес²⁵. Таким чином, можна зробити висновок, що крім Є.Я. Рудинської, знайшлися сміливі науковці,

які намагались захистити унікальну збірку, яка мала велике значення для української культури.

Далі відбулась розправа радянської каральної системи над Музеєм діячів. 10 січня 1934 р. адміністративно-фінансове управління ВУАН, згідно постанови Президії запропонувало згорнути експозицію Музею і звільнити приміщення для Міськради, залишивши для музейного майна три зали та робочі кімнати. Вже 21 січня відбулась передача Є. Рудинською коштовних речей Музею спецчастині ВУАН (33 предмети). Це були, переважно, речі, що належали М. Лисенку, І. Нечую-Левицькому, М. Грушевському, П. Кулішу, Г. Квітці-Основ'яненку²⁶. Так було зруйновано Музей, що створювався на протязі багатьох років зусиллями не тільки Олекси Петровича Новицького та Євгенії Яківни Рудинської, а і пожежниками українських інтелігентів, митців.

Євгенію Рудинську чекали тяжкі випробування. 27 березня 1934 р. Київським обласним відділом ДПУ було розпочате попереднє слідство по звинуваченню в контрреволюційній пропаганді за сумнозвісною статтею 54-10 Кримінального кодексу²⁷.

За архіво-кримінальною справою Є. Рудинської можна частково реконструювати агентурне стеження за українською інтелігенцією. Прослідкуємо на прикладі Євгенії Рудинської, як фабрикувались справи проти українських музейників. Про це свідчить вже титульний аркуш - дата початку 27 березня, а дата закінчення - 31 березня 1934 р. «Слідство» закінчилось за 4 дні. І це ще до сумнозвісної постанови про швидкий розгляд справ після вбивства С. Кірова 1 грудня 1934 р.! А далі у постанові про початок слідства, підписаній оперуповноваженим СПО Спінозою, начальником слідчого відділу КОВДПУ Ілюшиним та начальником КОВДПУ Чердаком, бачимо, що «Рудинська Є.Я. займалась пропагандою шовіністичних ідей» і звинувачується за статтею 54-10. Вже в наступному документі - постанові про обрання міри запобіжного захисту, ми бачимо першу фальсифікацію: «Слідчими матеріалами викривається в тому, що була активним членом к.-р. організації»²⁸. Тому і обрано їй підписку про невіїзд.

²³ ІР НБУВ, ф. Х, № 7117-7118, арк. 1.

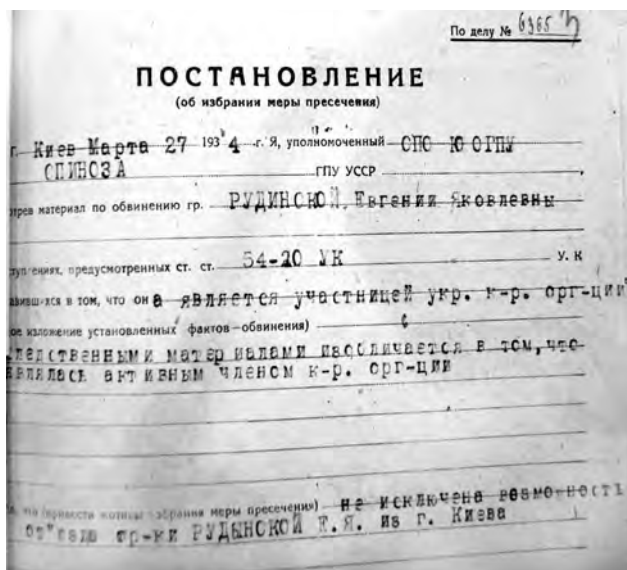
²⁴ Там само, арк. 2.

²⁵ Там само, арк. 3.

²⁶ Там само, ф. Х, №31170, арк. 51-53.

²⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 1-1 зв.

²⁸ Там само, арк. 1-2.



Постанова про обрання міри запобіжного заходу для Євгенії Рудинської (ЦДАГО України, ф. 263, оп.1, спр. ФП-26867, арк. 3).

Далі у справі йде протокол допиту свідка Федора Івановича Демидчука (1903 р. н.) - наукового працівника Історичного музею. Питання слідчого було у дусі того часу: «Що ви (у протоколі з маленької букви – авт.) знаєте про політичну фізіономію Рудинської?». Ф. Демидчук повідомив про свою участь у 1931 р. у комісії для обслідування роботи музеїв у Києві та про те, що у музеї, яким керувала Є. Рудинська, збирались у більшості матеріали, пов'язані «з відомими націоналістами: Грушевським, Слабченком, Єфремовим, Модзалевським». Вказав свідок і на слова Антона Онищука (також працівника Історичного музею), що вона належала до групи Петра Курінного, Данила Щербаківського. Ці свідчення було написано 28 березня 1934 р. Але цього слідчим виявилось замало і на цьому ж бланку продовжено свідчення без зазначення дати. У них Ф. Демидчук називає антирадянським елементом Є. Рудинську, яка була зв'язана з «нацдемівцями» і вела цю роботу серед молодих радянських вчених. Роботу її у Музеї діячів він називає теж «нацдемівською». У самому музеї, за його твердженням «заправляв» заарештований у лютому 1933 р. раніше П. Курінний. Ще одна цікава деталь, яка показує як під пильним контролем тримали музейне середовище каральні органи. За свідченням Ф. Демидчука на нарадах Є. Рудинська висувала на

керівні посади «своїх людей». Хоча, очевидно, що вона не мала таких повноважень.

Свідченням свідомого фальсифікування справи є і протокол допиту самої Євгенії Рудинської 27 березня 1934 р. (жила тоді – Цитадель 9, кв. 3).

Перше ж питання звучало як вирок: «Участь Ваша в Українському шовіністичному русі?». У відповідь Євгенія Яківна повідомила, що приїхала в Україну в Полтаву у 1917 р. після Бестужевських курсів і готувалась до викладацької діяльності²⁹. Олівцем, очевидно рукою слідчого, виділено окремі місця у протоколі. Зокрема такі: «Примкнула до націоналістично налаштованих наукових і педагогічних сил... У 1921 році у числі українців-націоналістів під час масових арештів я була заарештована і випущена без пред'являння звинувачення». «Почала (після переїзду у 1924 р. у Київ) працювати як позаштатний, а з 1 січня 1928 р. як штатний співробітник ВУАН». Олівцем підкреслено і визнання Євгенії Яківни у належності до «групи Єфремова» в академії. І хоча вона була відновлена на посаді у 1930 р. після 4,5 місяців ув'язнення і слідства у справі СВУ, це місце підкреслене теж, очевидно як компроментуюча інформація.

Далі Євгенію Яківну змусили визнати: «Повертаючись до років між 1925 і 1929, я повинна сказати, що я брала участь в політичній демонстрації з приводу смерті Д.М. Щербаківського, яка по суті була антирадянським актом. Моя безпосередня участь виразилась в участі у вінку, покладеному від Музею діячів і у промові над домовиною, яку я виголосила від імені Музею по обранню іншими співробітниками за пропозицією акад. Новицького». Далі на допиті вона переконувала, що після виходу із в'язниці у 1930 р. намагалась працювати на основі нової, марксистської ідеології. І «визнає», що у згаданій виставці «ВУАН на сучасному етапі» не змогла позбутися «нацдемівських тенденцій». Це виявилось у вітринах, присвячених діяльності М. Грушевського. Замість показати «контрреволюційну сутність», вона показала його організаційне, наукове і політичне значення «небагатьма експонатами»: «У результаті “він виявився у ореолі” «національного героя»». Як недолік визнавала, що не дала належної партійної оцінки «буржуазно-поміщицьким» науковцям. А далі - визнала, що експозиція музею, як зазначила «бригада товаришів», яка проводила обсліду-

²⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 6.

вання музею, побудована не на марксистсько-ленінській методології і є формою «пропаганди нацдемівської». Але, як виправдання, наводила Євгенія Рудинська гостру самокритику на відкритих зборах співробітників історичного циклу 13 листопада 1933 р.³⁰

Після цього у справі є власноручно написана Є. Рудинською підписка про невиїзд. Та найбільше розкриває механізм фабрикації справи «Обвинувальний висновок», датований 30 березня 1934 р., складений оперуповноваженим слідчого відділу КОВДПУ Я. Спінозою. Відразу вказується, що протягом кількох останніх місяців надходили агентурні дані про «антирадянську діяльність» Є. Рудинської. Це виявлялось у пропаганді націоналістичних ідей - «радвлда нищить українську культуру». Оперуповноважений посилається на аркуші справи-формуляра із свідченнями агентів. Для пропаганди «нацдемівських» ідей намагалась Є. Рудинська зв'язуватись із слухачами курсів для колгоспної молоді на території музею, намагалась стати викладачем курсів. Агент повідомляв: «Рудинська на решті довела мене до експонату, що уявляв собою УСРР - внизу Україна минулого... Після довгої паузи сказала зверніть увагу жовто-блакитна... На запитання хіба глядачі це розуміють, Рудинська говорить: ми оброблюємо глядача, розпитуємо хто він... ураховуємо його вік, і так проводимо роботу»³¹. З цього стає очевидним, що агентом був не екскурсант, а хтось із колег Є. Рудинської, якому / якій вона довіряла.

Далі йшли звинувачення, за якими Всеукраїнський археологічний комітет називався «філіалом» СВУ і проводив націоналістичну пропаганду, його названо однією «з найактивніших експозитур СВУ», а зусилля установи по збереженню пам'яток української культури - свідомою контрреволюцією: «Головною метою його було «рятувати від знищення більшовиками пам'яток української культури та будувати укр. нац. культуру»... Щоб захищати лавру як пам'ятник національної культури покликано цілий штаб своїх ідей»³². Обвинувальний висновок

вказує тих, хто керував цією роботою ВУАК - Д. Щербаківський, Є. Рудинська, Ф. Ернст. Далі йде посилання на покази самої Євгенії Яківни, які вона так легковажно дала на єдиному допиті.

Як підсумок, за підписами тих же посадовців ДПУ, що і постанова про відкриття справи, вирішено направити справу на розгляд особливої наради при Колегії ДПУ УСРР із клопотанням обрати «мірою соцзахисту» висилку за межі України строком на три роки. Червоним олівцем (вся каральна машина наслідувала «вождя»), обласний прокурор ДПУ написав: «Враховуючи, що Рудинська причетна до нац. руху, перебування її у Києві є небажаним... застосувати мінус 39»³³. Як тоді велось розправа була скорою. Вже 3 квітня Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР постановила вислати Є.Я. Рудинську на Північ строком на три роки (і це при тому, що в справі не було ні документів, ні речових доказів)³⁴. Після арешту Є.Я. Рудинської матеріали Музею українських діячів науки та мистецтва були розподілені між Історичним музеєм та іншими музейними установами, що знаходились на території Києво-Печерської Лаври, частина їх пізніше потрапила до відділу рукописів ВБУ.

Вже по дорозі до місця заслання в м. Котлас Євгенія Яківна написала заяву до Особливої наради з проханням про перегляд справи. Цей документ дає можливість прослідкувати механізм швидких розправ каральних органів над українською інтелігенцією: «Даючи свої покази на короткому слідстві, я знаходилась під категоричною вказівкою нічого не писати про позитивні сторони своєї роботи, а лише вказувати свої помилки». Вона просила перевести її у місто південніше, туди, де буде перебувати на засланні, якщо таке буде покарання, її брат Михайло Рудинський, посилалась на слабке здоров'я і додавала медичні довідки³⁵. Та радянська каральна машина на такі гуманні рішення не була налаштована. І 25 листопада 1936 р. їй відмовили в достроковому звільненні. А справедлива реабілітація прийшла занадто пізно - 5 жовтня 1989 р.³⁶

³⁰ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. ФП-26867, арк. 7-7 зв.

³¹ Там само, арк. 9.

³² Там само, арк. 10.

³³ Там само, арк. 11.

³⁴ Там само, арк. 12.

³⁵ Там само, арк. 16.

³⁶ Там само, арк. 20-20 зв.

Таким чином на прикладі справи Євгенії Рудинської можна визначити такі способи фабрикації кримінальних справ проти української інтелігенції: 1. Фальсифікація кваліфікації і підстав обвинувачення. 2. Перекручення та довільне додавання свідчень свідків та секретних агентів. 3. Зарахування як «доказ» провини факту попередніх арештів і ув'язнень, навіть, якщо не було пред'явлено обвинувачення і визначено покарання.

Але не дивлячись на такий кінець, робота Музею українських діячів науки і мистецтва не тільки дозволила врятувати безцінні для української культури пам'ятки меморіального характеру, а і зацікавити дослідників даною темати-

кою, популяризувала їх серед широкого загалу. І особлива роль в цьому належить, безперечно, академіку Олексі Петровичу Новицькому та Євгенії Яківні Рудинській. Доля Музею українських діячів науки і мистецтва є типовою, коли після арешту київських музейників припинялась або на довго гальмувалась діяльність і тих інституцій, де вони працювали. Так припинив свою роботу після смерті у 1934 р. академіка О.П. Новицького та заслання Є.Я. Рудинської Музей українських діячів науки і мистецтва. Тому можемо стверджувати, що масовий терор — це не тільки сотні й тисячі загиблих людей, а і ситуації, коли ціла установа перестає існувати, бо не залишилося жодного співробітника.

References

Bon', O. I. (2001). Muzej ukrains'kykh diiachiv nauky: etapy stanovlennia. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. 13, 338-349. [in Ukrainian].

Bon', O. I. (2007). Diial'nist' Muzeiu ukrains'kykh diiachiv nauky i mystetstva v umovakh narostannia tysku totalitarnoho rezhyму u kin. 1920 – 1930 rr. *Literatura j kul'tura Polissia – Literature and Culture of Polissya*. 39, 149-158. [in Ukrainian].

Pryn' O. (2017). Lysty Mykhajla ta Yevhenii Rudyns'kykh do akademika Serhiia Yefremova iak dzhe-

relo do istorii ukrains'koi arkheolohii ta muzejnytstva. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni - Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*. 21, 132-147. [in Ukrainian].

Polons'ka-Vasylenko, N. D. (1993). *Ukrains'ka Akademiia nauk. Narys istorii. Ch.1 (1918-1930)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Proletars'ka pravda. 1927. 11 chervnia.